
Кривда Н.Ю.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ В МЕЖАХ ДІАСПОРИ: НАЦІОНАЛЬНІ Й КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ

Для української діаспори значна частка питання ідентифікації традиційно пролягає в етнополітичній площині. Формування й реформування діаспори як етнічної групи залежало від високого ступеня згуртованості спільноти, для якої значною мірою як узагальнюючі риси виступали спільне минуле (історія особиста, сімейна, регіональна, національна), спільна етнокультурна спадщина, єдина батьківщина, мова й спільність релігії, традицій, обрядів тощо [7]. Природно, наявність високого ступеня спільності виступала об'єктивним фактором ідентифікації українців у межах новообраного суспільства. Така ідентифікація в місцях проживання вихідців з українських земель часто мала формально-політичний характер: з точки зору державних інституцій, українці розглядались за країною їх походження, а не за етнічними чи культурними ознаками. Вихідці з Галичини, що емігрували до Канади в XIX столітті, тривалий час визнавались як вихідці з Австро-Угорщини [11, с. 3-4]. Успадкована ще з батьківщини спільність виступала й потужним чинником самоідентифікації, заступаючи собою "окрему" ідентичність у межах діаспори, зумовлюючи цілісність сприйняття української діаспори й ззовні, й зсередини.

Впродовж тривалого історичного періоду формування діаспори внаслідок історичної асинхронності процесу, поступової втрати гомогенності, формування складної соціальної, політичної, етнокультурної внутрішньої структури української діаспори питання про визначення джерел ідентичності українців, засобів їх особливої ідентифікації як спільності та самоідентифікації в цілому набуло значно більшої значущості для всіх процесів всередині діаспори, зокрема для процесу культуротворення в українській діаспорі.

Роль механізму ідентифікації та виникаючої ідентичності була відкрита і досить детально розроблена З. Фрейдом ("Тотем і табу", "Сум та меланхолія", "Психологія мас та аналіз людського Я") та послідовниками психоаналізу. Традиційно ідентифікація визначається як психологічний процес, через який суб'єкт присвоює собі якості, властивості, атрибути іншого і перетворює себе (частково чи повністю) за його зразком [17, с. 431]. Через ідентифікацію здійснюється побудова та відокремлення особистості. Ідентичність – відносно тривале (хоча не обов'язково стабільне) сприйняття себе як унікального, когерентного (зв'язаного), єдиного в часі [16, с.78]. Культурологія працює з поняттями національна чи культурна ідентичність, які відповідно стосуються стабільного сприйняття людиною себе як представника національного чи культурного простору, як особистості, що засвоїла принципи, цінності, інструменти комунікації, художню мову тощо означеної системи та перетворила (перетворює) себе за заданим зразком.

Ідентифікація в етносоціальних об'єднаннях сприймається як конструйована частина реальності; приналежність до етнічної групи є набутим аспектом ідентичності

та суб'єктивно сприйнятою формою поведінки не меншою мірою, ніж об'єктивно успадкованими. Етнічні групи, відтак, є "відносно суб'єктивними категоріями", визначеними за тими відмінностями, які належні до них індивіди "вважають за суттєві" [2, с. 14]. Уявні етнокультурні конструкції, якою є суб'єктивна ідентичність національних груп, в реальному житті не заперечують факту реальності самих національних груп. Відтак, суб'єктивний процес національної ідентифікації актуалізується не лише в концептуальних конструкціях, але й у визначенні об'єктивного суспільно-культурного процесу в межах кожної окремої групи та у сприйнятті її зовнішнім оточенням, що створює засади для об'єктивної ідентифікації групи як учасника більш широких культурних процесів.

Власна ідентифікація членами групи як належними до неї залишається критичною для існування етнічних груп, що забезпечується зміною культурного змісту, еволюцією культуротворення у відповідності до потреб етнічних груп [5, с. 165]. Проблема ідентичності унаочнюється ще й у загостренні тенденцій ізоляції культури (її осередку) від загальнолюдської культурної традиції, відсторонення від сусідніх культур.

Таке явище вперше описував М. Арнольд у роботі "Культура та анархія" (Нью-Йорк, 1882). Досліджуючи розвиток культури у вікторіанській Англії, він констатував наявність іманентних вад, спричинених ізоляцією від решти Європи, в наслідок чого в англійській культурі розвивалась фетишизація власних здобутків, їх консервування в якості взірців й неминуча при цьому стагнація та небезпека провінціалізму культурного простору. Структурне конститування продукту "самоізолюваної" культури перекидалось й на методологію, відтак з'являлась тенденція до закріплення та відтворення хибних напрямів розвитку суспільної думки або культури. Хибність спричинялась тим, що окремі культурні об'єкти оцінювались у відриві від об'єктивної реальності, від суспільних традицій, в межах вузькоспеціалізованих процедур та прийомів. Неминуча "відносність" результатів такого процесу позначалась на характері культурної традиції. Через "провінційність" культурному процесу ставала притаманною схильність до перебільшення значимості власних ідей, які набували "характеру абсолютних цінностей, що домінували над оточенням. Ці ідеї сприймалися із запалом і так само із запалом відкидались, коли на їх місце приходили нові інтерпретації провінціальної традиції" [1, с. 249].

У випадку вікторіанської Англії констатація провінціальності культурного процесу була радше реакцією на загальну прагматизацію життя, розвиток буржуазних конформістських тенденцій в інтелектуальному середовищі країни. У разі нездатності відтворювати високу динаміку культуротворення екстенсивним шляхом за рахунок надшвидкого розвитку матеріальних об'єктів (провідна тенденція в культурі тогочасної Англії), така провінціалізація набуває всеохоплюючого, тотального характеру, що безпосередньо призводить до культурної кризи.

Будь-яке навмисне або вимушене ізолювання від загального потоку культуротворення призводить до незбалансованості структури цінностей. Одні набували абсолютних розголосу та підтримки, поки інші залишались маргінальними або взагалі виштовхувались за межі культуротворення. Діалектика процесу така, що певний

культурний об'єкт набуває ознак самодостатнього, самовідтворюваного феномена, який починає функціонувати автономно в культурному просторі і “з рештою споживає свого виробника” [9, с. 559].

Концептуалізація ідентичності діаспори як соціокультурного феномена набуває у різних дослідників виразно культурологічних форм. В залежності від співвідношення суб'єктивних та об'єктивних елементів ідентифікації у межах етнічних груп, концептуалізація взаємовідносин етнічних груп із зовнішнім середовищем може відбуватися в межах моделі асиміляції, поєднання ціннісних систем, вважає Лі Дрейджер (L. Driedger) [4, с. 26-27] або культурного плюралізму, зазначає Н. Вейнфелд (N. Weinfeld) [14, с. 65]. В. Сафран (W. Safran) визначає діаспору через такі соціокультурні та психологічні характеристики: діаспора – спільність суб'єктів, чії пращури залишили певну територію, на якій вони були автохтонним населенням. Вони зберігають колективну історичну пам'ять, спільне сприйняття або бачення історичної батьківщини; частково залишаються поза межами суспільства, в якому проживають, та протистоять повній асиміляції; сприймають історичну батьківщину як свій справжній, ідеальний дім, куди вони або їх нащадки воліють повернутися; підтримають тісний зв'язок із батьківщиною та прагнуть всіяко їй допомагати; зберігають особисті фізичні або чуттєві зв'язки із історичною батьківщиною й відчувають себе частиною спільного етносоціального, культурного простору [10, с. 83-84]. Натомість Р. Брейзіл та А. Меннур (R. Braziel, A. Mannur) зазначають: через високий ступінь інтегрованості в діаспорі починають розвиватися загальні процеси позанаціонального детермінування, що зумовлює переростання діаспорою виключно етнонаціонального простору та появу цілої низки ознак, які не пояснюються ані національною ідентичністю суб'єктів діаспори, ані їх спільним історичним минулим. Було б надто просто, коли б діаспора залишалася лише “спільнотою людей, що були переміщені з їх батьківщини через міграційні процеси або внаслідок цілеспрямованого вигнання” [3, с. 1]. Англійський дослідник П. Гілрой (P. Gilroy) вважає: радше складний комплекс етнонаціональних, расових, соціальних та культурних чинників вибудовує специфічну структуру внутрішньої взаємодії суб'єктів та взаємодії діаспори із зовнішнім середовищем [6, с. 154]. Зовнішні впливи на етнокультурну групу актуалізуються в залежності від її здатності до самовідтворення, до динамічного визначення своєї ідентичності, до підтримання етнокультурних меж свого простору.

Метою написання статті виступає потреба аналізу такого положення: в межах етнічних груп ідентифікації постає, перш за все, в *культурному контексті*, у зв'язку з необхідністю адаптації до об'єктивного співвідношення зовнішніх впливів та внутрішньої організації культурного змісту, що визначає як суб'єктивні, так і об'єктивні *чинники ідентичності*.

Діаспора, її суб'єкти завжди позначені певною гетерогенністю (культурною, лінгвістичною, інколи й етнонаціональною). Така “гібридність” визначає діалогічний характер культурного простору діаспори, грає ключову роль у внутрішньому дискурсі щодо ідентифікації всієї спільноти та самоідентифікації її окремих суб'єктів [3, с. 5]. Відтак й сама специфіка ідентичності в діаспорі набуває складного характеру.

Ідентифікація здійснюється як через поєднання традиційних для національної групи ознак, так і через культурно-семантичні конструкції, які не є іманентними елементами національної ідентичності. Походження останніх визначається полікультурністю впливів на діаспору. Значно вища, аніж їх звичайно відчуває національна єдність в межах свого простору, динаміка характеризує специфіку співвідношення складових ідентичності. Суб'єкти діаспори як суб'єкти етнонаціональної спільності поєднуються "суб'єктивною" національною ідентичністю; натомість як суб'єкти культурної спільності (а як специфічна культурна спільність, діаспора є відмінною від своєї етнокультурної природи), вони поділяють певну "об'єктивну" ідентичність. Відтак концептуалізація діаспори та визначення ідентичності в ній вимагає аналізу діаспори як транснаціонального соціокультурного явища, яке входить у певне "протириччя із традиційними уявленнями про гегемонію держав та окресленість батьківщин" [14, с. 120].

Упродовж розвитку діаспори, посилення її окремих фрагментів, інтеграції у суспільства країн проживання ускладнюється й співвідношення вихідних елементів ідентичності. Загальне покращення умов життя, в тому числі в межах діаспори, дає можливість часткового відсторонення від економічних проблем. Насиченість інформаційного простору, актуальні політичні події, культурно-інформаційна глобалізація підштовхують до актуалізації зв'язків із історичною батьківщиною, поновлення відчуття "приналежності" до спільноти, самоідентифікації у межах *спільного* з історичною батьківщиною, іншими діаспорами, національного й культурного простору. Водночас, колишні емігранти поступово стають мешканцями, згодом – громадянами країн проживання, а значить – занурюються у внутрішні процеси країни, проблеми новообраного суспільства сприймають особисто. Відтак, ідентичність діаспори з плином часу стає дедалі більш синкретичною, на її формування впливає полікультурність або транскультурність окремих суб'єктів діаспори або цілих її фрагментів.

Нарешті, визначення національної ідентичності (як в метрополії, так і в діаспорі) тісно пов'язане з феноменом простору. У разі етнонаціонального дискурсу простір сприймається як категорія географічно-просторова (часто, як хронотоп). При визначенні ідентичності у фрагментованому просторі цей феномен виступає у більш відстороненому від реального місця вигляді. Наративна природа дискурсу, в якому визначаються особливості національної (специфічно діаспорної) ідентичності, наділяє простір чіткими суб'єктивними, психоемоційними характеристиками. Хоча кристалізація поняття "національна ідентичність" не буває відірваною від географії, генерується навколо матеріалізованої ідеї батьківщини, для діаспори це поняття набуває рівня уявної категорії. Колективне сприйняття ідентифікації певної етнонаціональної єдності не залежить безпосередньо від "ступеня збігу її уявних ознак та відповідних ознак реального географічного простору, що з батьківщиною асоціюється" [13, с. 5]. На перший план однозначно виходять не самі ознаки простору, а його *функція як засобу виокремлення* певної групи з оточення. Простір, як один із чинників, що визначає ідентифікацію діаспори, не обов'язково відповідає границям традиційно національної території, метрополії. Залишаючись центральним у конструюванні ідентичності діаспори,

поняття простору трансформується з площини суто географічної у певну “культурну конструкцію”, “об’єкт людських уявлень” [13, с. 2]. “Батьківщина” діаспорного дискурсу – окрема категорія культуротворчого процесу, істотною ознакою якого є виключна спроможність відтворювати національну ідентичність у межах діаспори.

Специфічність процесів та результатів самоідентифікації суб’єктів діаспори породжена, в тому числі, сучасним станом міграції та рівнем комунікації. Полісемантичність пов’язана із фрагментованим характером самих діаспор, їх географічною розпорошеністю, але, водночас, із зростанням активності взаємозв’язків, суспільних дискурсів в середині всієї діаспори. Науково некоректною виглядає спроба представити діаспору як гомогенну єдність, унітарний суспільний феномен. Останній будується на принциповій транснаціональності спільноти, гетерогенність діаспори походить з особливостей її історичного формування, різного соціального та культурного статусу її представників, особливостей субнаціонального складу тощо.

Одним із чинників зазначеної гетерогенності / полісемантичності уже сформованих діаспор є особливості їх ідентифікації. Різні структури колективної ідентичності відповідають конкретним умовам. Розбіжності виникають у системі організації культурних символів, у розвитку етнокультурної організації, нарешті, у реалізації національної ідентичності. Крім того, в середині діаспори виникають протиріччя, спричинені окремими “способами ідентифікації за соціальними, класовими, статевими ознаками” [12, с. 17]. Ідентифікація відбувається на перетині генетично спільної для суб’єктів діаспори національної ідентичності та персональної (особистісної) полікультурної самоідентифікації окремих суб’єктів. Усвідомлення своєї приналежності до спільних коренів не заперечує факту зростання ролі так званої “подвійної ідентичності”. Аналіз феномена “американських українців” спричинив появу тенденції виділяти численні діаспори однієї етнонаціональної приналежності в різних країнах як “окремі самостійні сутності” саме за ознакою їх відмінної одна від одної ідентичності [3; 7, с. 11].

Розбіжності в ідентифікації в різних фрагментах діаспори також можуть бути спричинені особливостями відносин кожного з них з історичною батьківщиною, мотивацією цих відносин та ступенем їх активності; навіть фактор географічної близькості або віддаленості того чи іншого фрагмента діаспори може виступати специфічним елементом ідентифікації, оскільки зумовлюватиме більшу чи меншу залученість певних суб’єктів діаспори у справи історичної батьківщини, відтак, й потугу власне національної ідентичності у визначенні ідентичності діаспори.

Попередні міркування приводять нас до таких висновків. В діаспорі поле визначення ідентичності окреслюється двома основними чинниками: етнонаціональним та культурним. Етнонаціональний чинник діаспорної ідентичності з огляду на ідентифікацію окремих суб’єктів або діаспори в цілому набуває суб’єктивного характеру й проявляється у перетворенні сталої національної ідентичності у відповідності до системи уявлень та цінностей, притаманних конкретним суб’єктам. Він тяжіє до статичних форм реалізації й являє собою не створення нової ідентичності, а відтворення, за умови частково необхідної адаптації, сталої національної ідентичності,

що притаманна національній групі, від якої відокремилась діаспора. Етнонаціональний чинник ідентичності діаспори забезпечує більшою мірою комунікацію з історичною батьківщиною, ретрансляцію її ціннісних настанов в ідентифікації суб'єктів діаспори. Він спроможний запобігати асиміляції лише в разі тісного й постійного зв'язку між суб'єктами діаспори й історичною батьківщиною і не здатен відтворювати власне ідентичність діаспори як специфічного етнокультурного явища. Етнонаціональний чинник виступає провідним на рівні відтворення індивідуальної ідентичності або ідентичності просторово локалізованих груп і втрачає свою здатність до забезпечення ідентичності в разі складного соціального та географічного структурування діаспори.

Культурний чинник відтворення ідентичності діаспори натомість має об'єктивний характер, тяжіє до перетворення сталих ціннісних настанов як етнокультурного шару власне національної групи, так і культурних цінностей більш загального рівня. Культурний складник відтворює динамічний характер ідентичності, забезпечує трансляцію зовнішніх культурних впливів та їх культурне перетворення. Власне, культуротворення відбувається як акт/процес ідентифікації у діаспорі саме завдяки культурному складнику. Творення культури як процес, в якому кристалізується ідентичність діаспори, пов'язане, перш за все, із колективними цілеспрямованими діями у межах відповідних культурних або мистецьких дискурсів. Наявність культурного чинника у побудові та відтворенні ідентичності діаспори здійснює внутрішню культурну комунікацію діаспори, важливу для запобігання фрагментації та збереження спільності єдиного українського простору.

Перспективи дослідження полягають в аналізі культурних механізмів ідентифікації та такої виникаючої ідентичності, яка б зв'язувала український культурний простір як всередині самого себе, так і з світовою культурою.

Література:

1. Arnold, Matthew. The Complete Prose Works of Matthew Arnold / vol. 3. – Ann Arbor: U of Michigan P, 1963. – p. 249.
2. Barth, Fredrik. Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference. Boston: Little, Brown, 1969.
3. Braziel, Rana and Anita Mannur. Theorizing Diaspora: A Reader. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2003.
4. Driedger, Lee. Multi-Ethnic Canada: Identities and Inequalities. – Toronto: Oxford University Press, 1996. – P. 24–37.
5. Fleras, Augie, and Jean Leonard Elliott. Unequal Relations: An Introduction to Race, Ethnic and Aboriginal Dynamics in Canada. Scarborough: Prentice Hall Canada, 1996.
6. Gilroy, Paul. There Ain't No Black in the Union Jack: The cultural Politics of Race and Nation. – London: Century Hutchison, 1987.
7. Glazer, Nathan, and Daniel P. Moynihan. Ethnicity: Theory and Experience. Cambridge: Harvard University Press, 1975; Driedger, Lee. Multi-Ethnic Canada: Identities and Inequalities. Toronto: Oxford University Press, 1996; Isajiw, Wsevolod W. Definitions of Ethnicity. In Ethnicity and Ethnic Relations in Canada: A Book of Readings. Rita M. Bienvenue and Jay E. Goldstein, eds. Toronto: Butterworth, 1985. – P. 5–17.
8. Lavie, Smadar and Ted Swedenburg. Displacement, disapora and geographies of identity. –

Durham: Duke University Press, 1996.

9. Logan, P. M. Fetishism and freedom in Matthew Arnold's cultural theory // *Victorian Literature and Culture*. – 3. – 2003. – p. 555–574.

10. Safran W. *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return* // *Diaspora*. – 1(1). – 1991. – P. 83–99.

11. Subtelny, Orest. *Ukrainians in North America*. – Toronto: University of Toronto Press, 1991. – 295 p.

12. Temple, Bogusia. *Diaspora, diaspora space and polish women* // *Women's Studies International Forum*. – Vol. 22, No. 1. – 1999. – P. 17–24.

13. van der Veer, Peter. *Introduction: The diasporic imagination / Nation and migration: The politics of space in the South Asian diaspora*. Ed. by Peter van der Veer. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1995. – P. 1–16.

14. Weinfeld, Norman. *Myth and Reality in the Canadian Mosaic: "Affective Ethnicity"* / *Ethnicity and Ethnic Relations in Canada: A Book of Readings*. Ed. by Rita M. Bienvenue and Jay E. Goldstein. Toronto: Butterworth, 1985. – P. 65-86.

15. Werbner, Pnina. *The Place Which Is Diaspora: Citizenship, Religion and Gender in the Making of Chaordic Transnationalism* // *Journal of Ethnic and Migration Studies*. – Vol. 28, No. 1. – 2002. – P. 119-33.

16. *Психоаналитические термины и понятия: Словарь* / Под ред. Б.Э. Мура, Б.Д. Файна / Пер. с англ. – М.: «Класс», 2000. – 304 с.

17. Лапланш Ж., Понталис Ж.-Б. *Словарь по психоанализу* / Пер. с франц. – М.: Высш. Шк., 1996. – 623 с.